

Ängschampinjonen och Skogschampinjonen

Kulturhistorisk bedömning inför detaljplan

Fastigheter	Kvarteren Ängschampinjonen och Skogschampinjonen, Uppsala kn (Norby 61:1 – 61:11, Norby 62:1 – 62:11)
Beställare	Uppsala kommun
Genomförare	Upplandsmuseet genom Per Lundgren
Genomförandetid	januari 2020

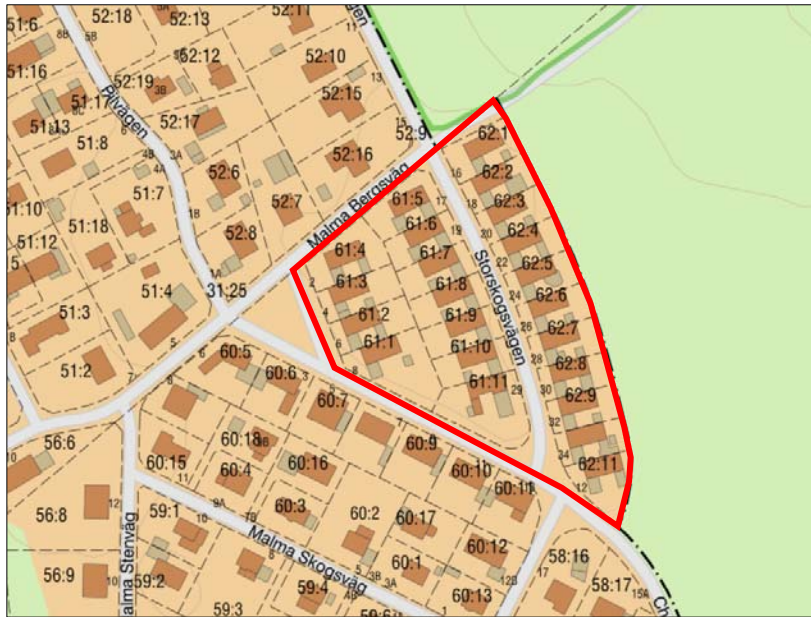
UPPLANDSMUSEET

Rev. 2020-01-17

Innehåll

Inledning.....	5
Historisk bakgrund.....	6
Markområdet innan bebyggandet	6
Stadsplanen	6
Planläggning för atriumhus.....	8
Arkitektens syn	9
Byggnaderna.....	10
Byggnadsteknik	11
Planlösning	12
Fasader	13
Förändringar.....	14
Kulturhistoriskt värde	17
Viktiga karaktärsdrag	18
Slutsatser och rekommendationer.....	19
Källor.....	20
Arkiv.....	20

Inledning

*Utredningsområdet
markerat med röd
linje.*

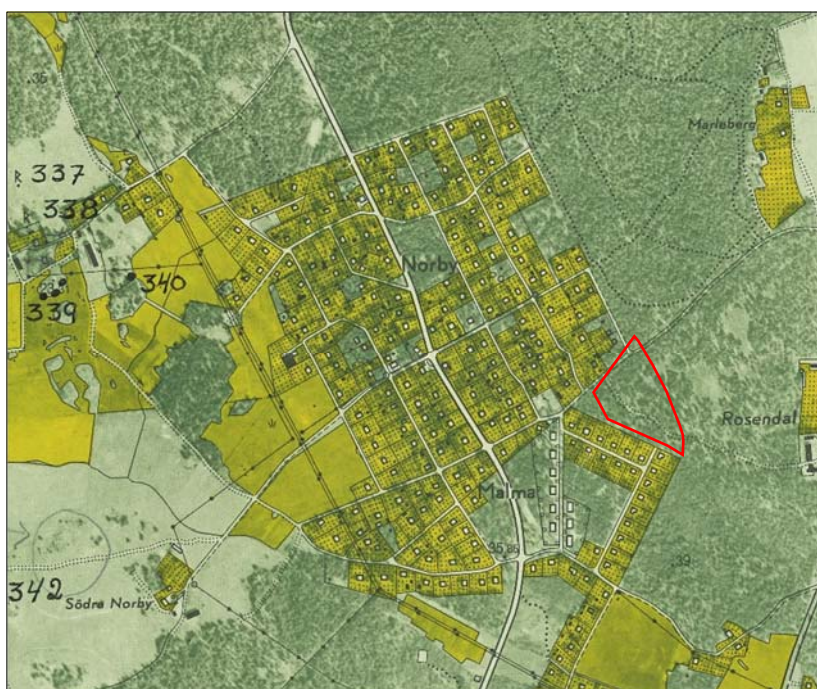
Denna utredning berör fastigheterna Norby 62:1 – 62:11 (kvarteret Skogschampinjonen) samt Norby 61:1 – 61:11 (kvarteret Ängschampinjonen). Syftet med utredningen är att utgöra ett underlag för eventuella skyddsbestämmelser i samband med upprättande av detaljplan för området.

Utredningen inleds med en historisk bakgrund som beskriver områdets planhistoria och byggnadernas utformning. Därefter görs en kulturhistorisk värdering. Avslutningsvis ges rekommendationer vad gäller planbestämmelser.

Historisk bakgrund

Markområdet innan bebyggandet

Bebyggelsen i Norby och Malma bestod kring mitten av 1900-talet huvudsakligen av småhusbebyggelse i form av mindre egnahem som hade växt fram under första hälften av seklet. Den omgivande bebyggelsen till det som kom att bli kvarteren Ängschampinjonen och Skogschampinjonen, längs Malma Skogsväg, hade uppförts efter en avstyckningsplan från 1940-talet och var alltså relativt nybyggd. De äldre tomterna i området var på minst 1 500 m², eftersom man ansåg att det var vad som krävdes för att avloppsrening skulle kunna ske inom tomten.

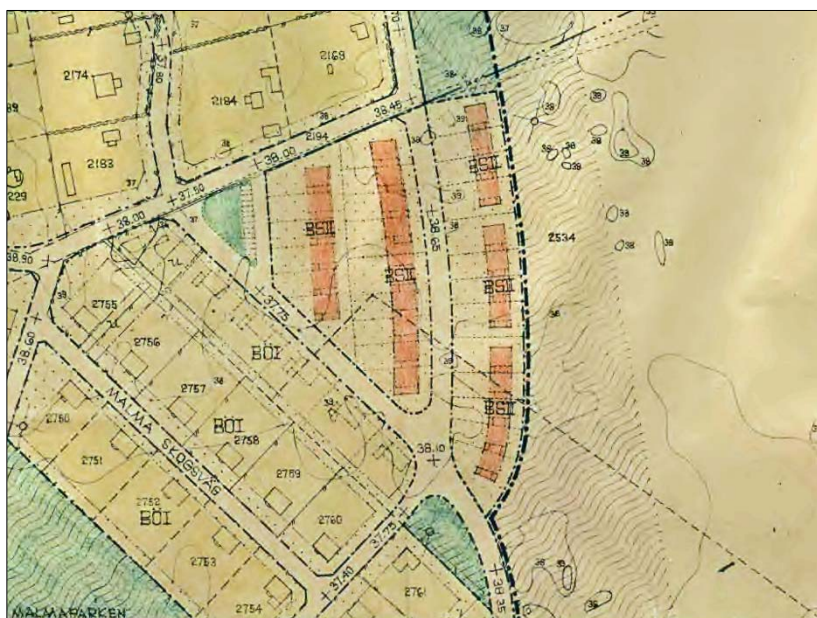

Ekonomiska kartan från 1952, med bakomliggande flygfotografering från 1950, som visar Norby innan den stora utvidgningen under 1960-talet. Utredningsområdet är markerat med rött på kartan. LM.

Stadsplanen

I det växande Uppsala fanns behov av betydligt fler bostäder än tidigare och Norby - Valsätra var ett av de områden som man såg som lämpligt att bygga ut. Området hade inkorporerats med Uppsala stad 1947 och sedan belagts med byggnadsförbud i avvaktan på vatten och avlopp. En stadsplan för området togs fram 1958 av stadsarkitekten P.O. Lefvert och planarkitekten Erik Thord. Planen hade föranletts av att man ville bygga ut stadsdelen till en ”mer avslutad enhet med erforderliga allmänna byggnader

och gemensamhetsanordningar” i enlighet med förslaget till generalplan, samtidigt som man kunde planera avloppen för den befintliga bebyggelsen. Med gemensamt vatten- och avloppssystem kunde man nämligen stycka av de stora, äldre tomterna som inte längre skulle behöva vara ”självrenande”. En utbyggnad enligt planen skulle medföra mer än en fördubbling av befolkningen, från 1 400 personer till 4 300 personer. Man räknade med 160 villor, 273 rad-, kedje- och atriumhus och 120 lägenheter i flerfamiljshus. I det som kom att bli kvarteren Ängschampinjonen och Skogschampinjonen, och som bestod av en liten skogskil som tills då hade legat utanför avstyckningsplanerna, tänkte sig planförfattarna tvåvånings rad- eller kedjehus. Husen var i planen orienterade så att trädgårdarna låg i väster, vilket innebar att husen var indragna från gatan, med en förträdgård, på den västra sidan och låg intill gatan, med en innerträdgård, på den östra sidan. Det var alltså inte i detta område man hade planerat för atriumhus. I Skogschampinjonen planerade man för 13 tomter och i Ängschampinjonen för 15 tomter.

*Utsnitt av stadsplan
från 1961. LM.*

*Flygfoto 1960.
Tomterna har börjat
förberedas genom
vägbyggen. LM.*

Planläggning för atriumhus

Stadsplanen följdes inte när man bebyggde marken. Varken tomternas storlek, indelning och antal eller byggnadernas placering på tomten stämmer överens med vad planen utvisade och till stor del uppfördes byggnaderna på prickad mark – alltså mark med byggnadsförbud. Tomterna var ganska små, endast omkring 600 m².

En anledning till att stadsplanen inte följdes kan ha varit att man bestämde sig för att uppföra enplanshus. För dessa var det naturligare att placera byggnadernas entréer mot gatan och att ha en privat trädgård mot gårdssidan. När man upprättade tomtindelningsskator för kvarteren Ängschampinjonen och Skogschampinjonen hade man en situationsplan för atriumhus, upprättad av Gösta Wikforss, som underlag, och det var denna som följdes.

En egenhet hos atriumhus är att en av väggarna utgör gårdsvägg för angränsande hus, vilket medför att det inte kan finnas fönster på denna vägg. Det innebär i sin tur att allt ljusinsläpp måste ske från de återstående tre sidorna av huset. Husen orienteras då lämpligen så att den avskiljande väggen utan fönster ligger i norr. På detta vis orienterades också husen i kvarteren Skogschampinjonen och Ängschampinjonen.

Situationsplan över kvarteren Ångschampinjonen och Skogschampinjonen, upprättad 1963 av Gösta Wikfors. Av planen framgår hur den kompletterats i efterhand med små "sommarhus" (skrafferade). Ändfastigheterna har speciella förutsättningar och avviker något från de övriga husen. Bland annat är de nordligaste husens långsidor försedda med fönster till ett rum som på planritningarna benämns "bibliotek".

Arkitektens syn

Gösta Wikforss var en betydande och inflytelserik arkitekt som i hög grad var verksam i Uppsala. Hans kanske mest kända verk i Uppsala är Stillhetens kapell, uppförd i den nya delen av stadens kyrkogård. Wikforss var också engagerad i olika bostadssociala

frågor och han medverkade bland annat i 1957 års studentbostadsutredning. 1964 intervjuades han i Uppsala Nya Tidning, och han fick tillfälle att ge sin syn på en rad arkitektoniska och planeringsmässiga frågor.¹ Han var bekymrad över att byggherrarna alltid eftersträvade så låga kostnader som möjligt, i stället för att bygga med god kvalitet så att man skulle kunna få en standardhöjning. Tomterna gjordes också mindre än de borde för att pressa priset. Apropå de nya enfamiljshusområdena i Uppsala konstaterade han att ”nu kan man stycka tomter på åttahundra kvadratmeter i stället för att ge plats åt enheter med det dubbla området”. Det är en intressant kommentar. Så sent som året innan hade han ju ritat ett projekt med atriumhus där tomterna var så små som 600 m² – och detta var ändå större tomter än vad stadsplanen hade anvisat! Att frågan var komplicerad illustreras av en annan artikel några år senare. Mycket höga tomtpriser i till exempel Norby och Kåbo uppmärksammades i början av 1970-talet. I egenskap av tillförordnad generaplanarkitekt såg Gösta Wikforss det som ett problem; det innebar att det var de välbeställda som hade möjlighet att köpa ett småhus i dessa attraktiva områden medan andra inte hade något annat val än att bosätta sig långt ifrån staden.²

Byggnaderna

Atriumhus var en byggnadstyp som gjorde det möjligt att bygga tätt, på smala tomter, men ändå ha privata trädgårdar. Den ursprungliga betydelsen av ett atriumhus var en byggnad med en öppen, central innergård. Den typ av atriumhus som uppfördes som småhus under andra hälften av 1900-talet var i praktiken en sorts kedjehus, där ett ostört gårdsrum skapades genom att en av gårdsrummets väggar utgjordes av grannens vägg som gjordes fönsterlös. Rummet slöts ofta med ett plank på baksidan och av ett garage eller en carport mot gatan. Det var denna typ av atriumhus

¹ UNT 1964-03-13

² UNT 1971-01-23

som uppfördes i kvarteren Ängschampinjonen och Skogschampinjonen.

Området uppfördes av Byggnadsfirman Ohlsson & Skarne AB och stod i huvudsak klart 1964. Arbetena slutbesiktigades 1965 efter vissa kompletterings- och justeringsarbeten.³

Flygfoto 1975 som visar det färdigbyggda området. LM.

Byggnadsteknik

Grundläggningen skedde genom betongplintar med fribärande balkar av armerad betong och slätgjuten, obehandlad sockel. Bottenbjälklaget utfördes med ett s.k. ERGE-bjälklag, en fribärande, prefabricerad betongplatta med 4 cm stålglättad överbetong. Ytterväggarna gjordes i regelstomme 2”4 med c/c 60 cm och isolering med 10 cm mineralullsskivor. Utvändigt sattes hårda, vindtäta träfiberskivor upp och invändigt diffusionstät papp, glespanel och 13 mm gipsskivor. Ytterväggarna kläddes med liggande panel förutom den tomtavskiljande väggen som murades upp med 1/2-stens fasadtegel.⁴

Yttertaken täcktes med papp.

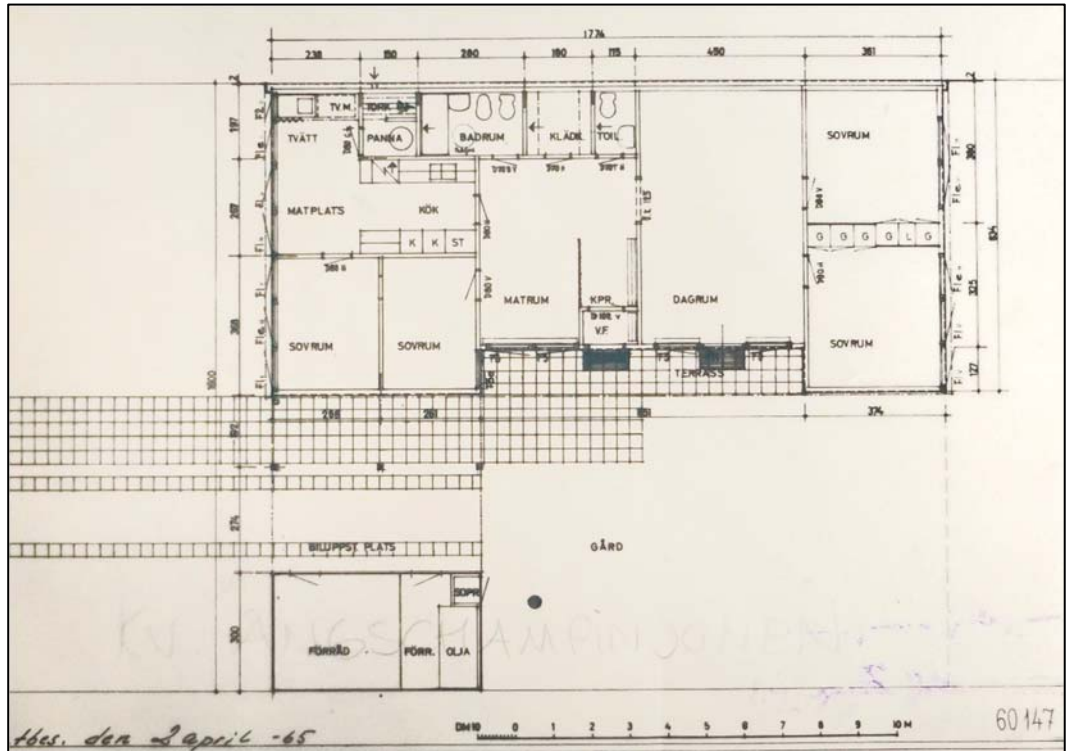
³ USA

⁴ USA

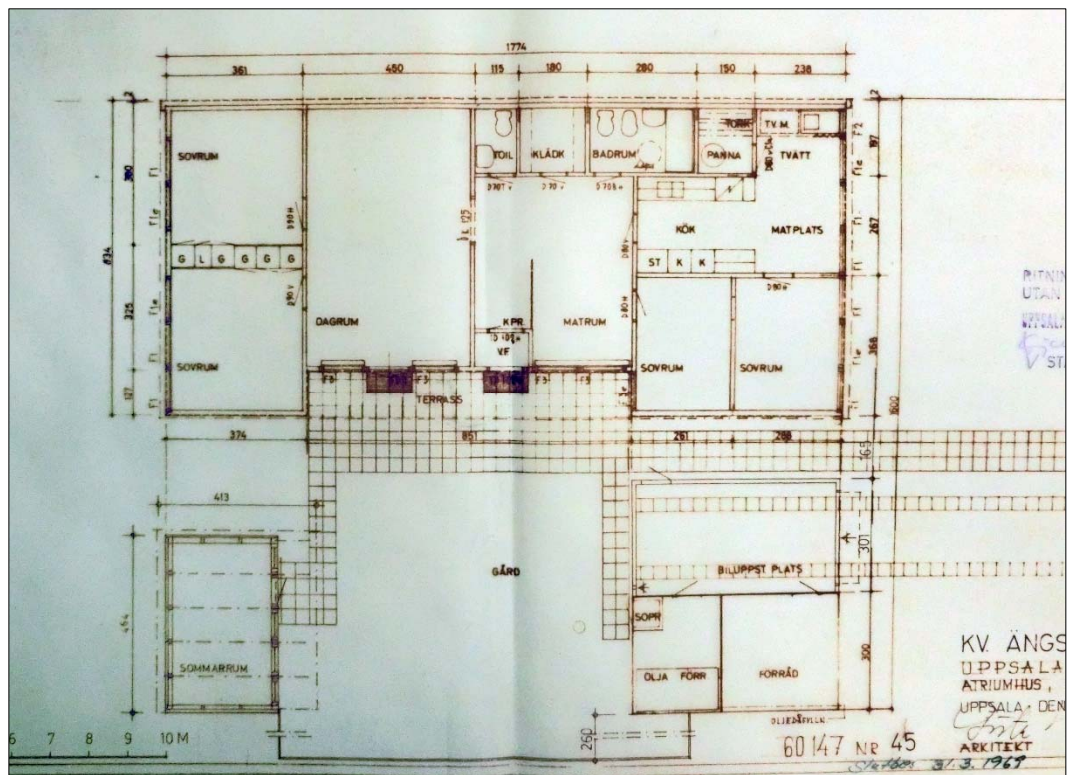
Byggnaderna värmdes upp med oljepannor i ett separat utrymme.

Planlösning

Planritning med byggnader, biluppställningsplats och gård. USA.

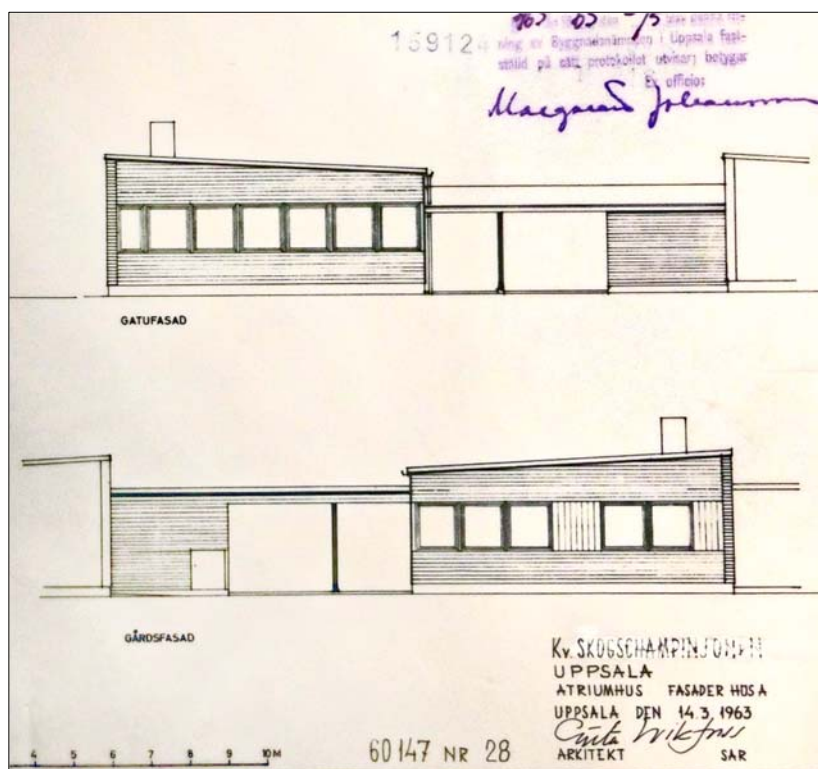
Planritning med byggnader, biluppställningsplats och gård. Modifierad med "sommarhus" och spegelvänd jämfört med föregående planritning för placering på västra sidan av gatan. USA.

Bostadshuset uppfördes med de mer offentliga utrymmena i ett mittparti med entréer mot gårdsrummet. Här fanns ett stort

dagrum med glasad dubbeldörr mot trädgården, matrum, toaletter och badrum. Åt gatan förlades kök med matplats samt sovrum och på andra sidan av mittpartiet ytterligare två sovrum med inbyggda garderober. I dagrummet lades ekparkett och i kök och våtrum plastmatta. I de övriga rummen lades linoleum. Gårdsrummet nåddes från gatan genom en takförsedd öppning som också inrymde en öppen biluppställningsplats. Vid sidan av biluppställningsplatsen fanns ett förråd med utrymme för oljepanna. Husen kompletterades under projekteringsstadiet med ett ”sommarhus” som slöt gårdsrummet.

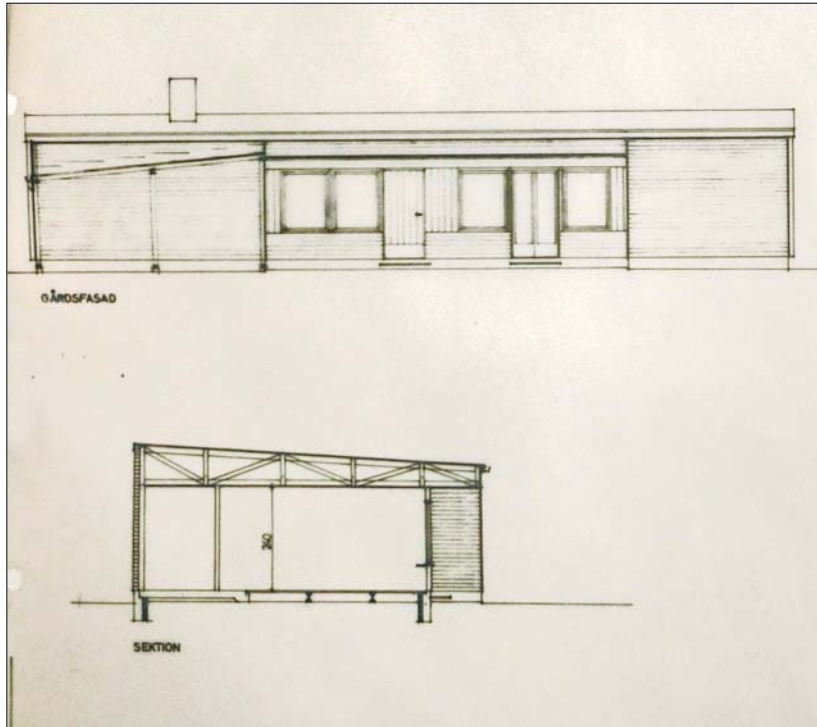
Fasader

Fasader mot gata
respektive gård.
USA.

Fasaderna utformades på ett rationellt, tidstypiskt sätt, med fönsterband och svagt sluttande pulpettak. I det nya sättet att leva behövdes varken källare eller vind och byggkostnaderna kunde styras mot att få en rymlig och bekväm bottenvåning. Fasaderna avspeglar rummens olika funktioner. Mot gatan försåg husens fönsterband mycket ljus åt dagrum och ett av sovrummen. Åt gårdssidan avbryts fönsterbandet av ett mindre fasadparti, bakom vilket sovrummens garderober ryms. Gårdsfasaden har två dörrar,

dels till en entré med vindfång och dels en glasad dubbeldörr till dagrummet.

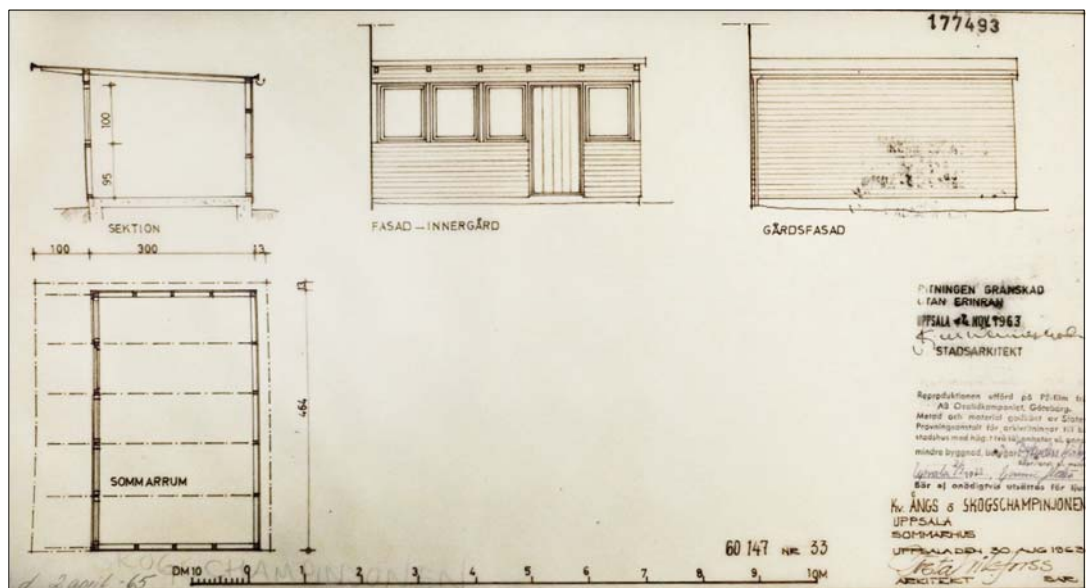

Gårdsfasad med entréer till dagrum och matplats. USA.

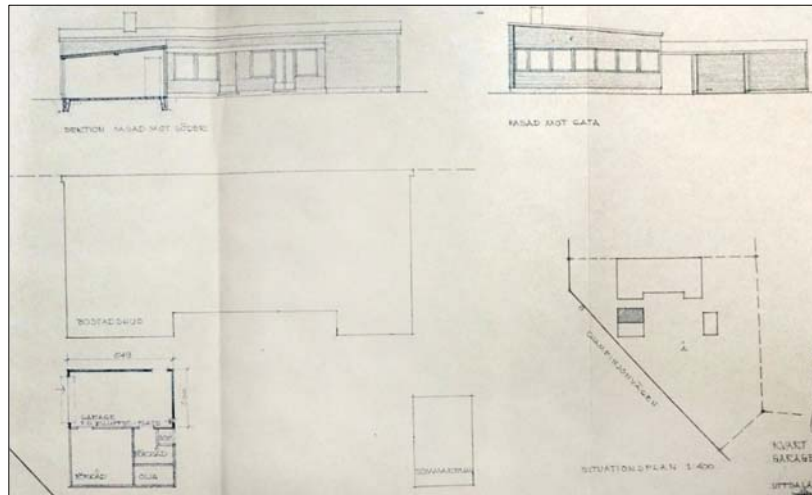
Förändringar

Redan under planeringsstadiet 1963 tillkom alltså en mindre byggnad som slöt gårdsrummet: ett så kallat "sommarhus" som var ett oisolerat utrymme med fönster. Sommarhuset ritades liksom övriga byggnader av Gösta Wikforss.

Ritning till "sommarhus". USA.

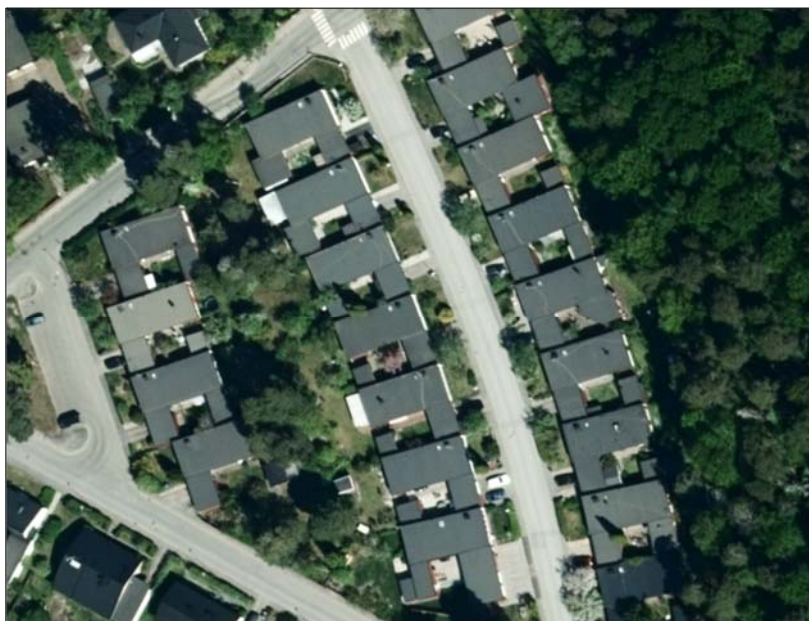

Ganska snart uppstod också önskemål om att bygga om biluppställningsplatserna till garage, och redan under 1960-talet gjordes flera sådana ombyggnader i kvarteren. De flesta fastigheterna har idag garage.

Ritning 1970 för ombyggnad av biluppställningsplats till garage. USA.

Merparten av senare tiders förändring har sin grund i en vilja att utöka byggnadernas utrymmen och göra de mer användbara för en samtida livsstil. På många av fastigheterna har till exempel det tidigare fristående ”sommarhuset” byggts ihop med bostadshuset och utökats och större eller mindre inglasade uteplatser har anlagts. Som helhet bevarar området större delen av sin karaktär från uppförandet under första delen av 1960-talet. Detta gäller speciellt gatusidan.

Dagens ortofoto visar olika utbyggnader som gjorts på fastigheterna.

Fasad mot gatan. Till höger om bostadshuset finns en öppning in till innergården, därefter en biluppställningsplats och slutligen ett förråd, innan den tomtavskiljande stenväggen tar vid.

Foto Marja Erikson, Upplandsmuseet.

Fasad mot gatan. Huset på bilden har liksom många av grannarna byggt om biluppställningsplatsen till ett garage.

Foto Marja Erikson, Upplandsmuseet.

Utanför de mer eller mindre slutna innergårdarna breder öppna trädgårdar med allmännskaraktär ut sig. Inga tomtavskiljande plank eller häckar finns på bilden.

Foto Marja Erikson, Upplandsmuseet.

Trädgårdssidorna av området är inte lika välbevarade som gatusidorna. Många av tomterna har relativt omfattande utbyggnader.

Foto Marja Erikson, Upplandsmuseet.

Kulturhistoriskt värde

Kvarterets byggnader har ett *arkitekturhistoriskt värde* som en tidstypisk representant för en byggnadstyp, kedjehus i form av atriumhus, som gav ostörda innergårdar trots smala tomter och nära till grannen. De har också ett arkitekturhistoriskt värde som ett verk av en framstående och inflytelserik arkitekt, Gösta Wikforss.

De har också ett *byggnadsteknikhistoriskt värde* som genom sin uppvärmda krypgrund med grundläggning med betongplintar och isolerat bottenbjälklag av betong utgör en övergångstyp mellan äldre tiders källarförsedda småhus och senare tiders småhus grundlagda med platta direkt mot mark.

Kvarteren har ett *social- och planhistoriskt värde*, i och med att det visar på Uppsala stads planeringsambitioner under slutet av 1950-talet att erbjuda blandad bebyggelse med kostnadseffektiva, små och väl utnyttjade tomter med hus som relativt många skulle kunna ha råd med.

Viktiga karaktärsdrag

1. Byggnadernas enhetliga utformning, som visar att området uppförts i ett sammanhang och är ritat av samma arkitekt.
2. Den liggande träpanelen, som är ett tidstypiskt utförande på enklare småhus och placerar in byggnaderna i sitt rätta tidsmässiga sammanhang. De är också en viktig del av byggnadens arkitektoniska gestaltning.
3. De svagt sluttande, släta pulpettaken, som är ett tidstypiskt drag som placerar in byggnaderna i sitt rätta tidsmässiga sammanhang och utgör ett viktigt drag i byggnadernas arkitektoniska gestaltning.
4. Fönsterbanden, som är ett tidstypiskt drag som placerar in byggnaderna i sitt rätta tidsmässiga sammanhang och utgör ett viktigt drag i byggnadernas arkitektoniska gestaltning.
5. De smala och ganska korta tomterna, som möjliggjorde relativt låga anläggningskostnader i form av infrastruktur och markförvärv och som antyder att kedjehusen har atriumkaraktär.
6. De bakre trädgårdarna, utan fristående byggnader och med öppen allmänningsskäraktär, som visar att de komplementbyggnader som ansågs behövas på varje fastighet användes som delar i skapande av atriumhusens innergård.
7. De slutna, tomtavskiljande väggarna uppmurade med fasadtegel som möjliggör ostörda innergårdar med atriumkaraktär.
8. Den öppna innergården, som är atriumhusens definierande egenskap.

9. Den pulpettaksförsedda förbindelsen mellan gatan och innergården, ursprungligen bestående av en öppen biluppställningsplats och en öppen port, med avskiljande stolpar, som gör husen avläsbara som atriumhus från gatan.

Slutsatser och rekommendationer

Kvarteren Ängschampinjonen och Skogschampinjonen har betydande kulturhistoriska värden. Området bedöms dock inte nå upp till en sådan nivå att det kan anses särskilt värdefullt i plan- och bygglagens mening. Med tanke på den stora mängd områden med kedjehus från 1960-talet som finns måste mycket höga krav ställas på arkitekturhistorisk betydelse och välbevarat ursprungsutförande för att området ska höjas sig över andra, liknande områden och bli ett *särskilt* värdefullt område. Q-bestämmelser och förvanskningförbud bör därför inte vara aktuellt.

I stället föreslås att planen kompletteras med varsamhetsbestämmelser, som specificerar de kulturhistoriska värden som är en positiv tillgång för området och som man ska ta hänsyn till vid förändringar. Varsamhet bör tolkas som att de värdefulla karaktärsdrag som anges i föregående avsnitt ska bevaras. Dessa kan sammanfattas på följande sätt:

- Karaktären av atriumhus ska bevaras (karaktärsdrag 5, 6, 7, 8, och 9).
- Byggnadernas arkitektoniska karaktärsdrag ska bevaras (karaktärsdrag 2, 3 och 4).
- Kvarterens karaktär som en sammanhållen enhet ska bevaras (karaktärsdrag 1).

Källor

UNT	Uppsala Nya Tidning
Arkiv	
LM	Lantmäteriets arkiv
UM	Upplandsmuseets arkiv (Bildsamlingen)
USA	Uppsala stadsarkiv (Byggnadsnämndens arkiv)